

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЗАОЧНОГО НАВЧАННЯ
ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ
НАУКОВА ЛАБОРАТОРІЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Березняк В. С.
Демичева А. В.

**ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ШИРОКОМАСШТАБНОГО
ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ**

Аналітичний огляд

Дніпро – 2023

УДК 342.7+341.4
Б 48

*Рекомендовано Науковою радою
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 3 від 29 листопада 2022 р.)*

Рецензенти:

Віталій ЗАВГОРОДНІЙ – інспектор сектору реагування патрульної поліції відділення № 12 Дніпропетровського районного управління поліції ГУНП в Дніпропетровській області, доктор юридичних наук, доцент, майор поліції;

Віта МОРОЗ – завідувач навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем протидії організованій злочинності та корупції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.

Б 48 Березняк В. С., Демичева А. В. Права людини в умовах широкомасштабного збройного конфлікту в Україні: аналітичний огляд. Дніпро : ДДУВС, 2023. 38 с.

Розглянуті основні положення міжнародного гуманітарного права як регулятора та запобіжника порушення прав людини під час збройного конфлікту, надано правове розуміння воєнним злочинам та злочинам проти людяності. Охарактеризовано діяльність Міжнародного кримінального суду, Міжнародного суду справедливості ООН, Європейського суду з прав людини з точки зору покарання за порушення правил війни. Акцентовано увагу на нормативному регулюванні дотримання прав людини в умовах воєнного стану в Україні.

З використанням методу кабінетного дослідження надані емпіричні візії порушенням прав людини та норм МГП, спричинених збройним нападом росії, воєнним злочинам та злочинам проти людяності з боку рф. Зокрема розглянуті порушення права на життя, порушення росією заборони умисного спрямування нападів на цивільні об'єкти, примусове переміщення та фільтрація, недотримання прав військовополонених, порушення обмеження методів та засобів ведення війни, позбавлення громадян України власної домівки, мародерство, захоплення власності цивільного населення, розграбування населених пунктів або місцевості, знищення культури та мови.

Для науковців, здобувачів вищої освіти та широкого кола зацікавлених осіб.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО ЯК РЕГУЛЯТОР ТА ЗАПОБІЖНИК ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ	5
1.1. Загальне розуміння міжнародного гуманітарного права: правила війни.....	5
1.2. Воєнні злочини, злочини проти людяності та діяльність Міжнародного кримінального суду.....	7
1.3. Міжнародний суд справедливості ООН та звернення України до Європейського суду з прав людини.....	11
1.4. Нормативне регулювання дотримання прав людини в умовах воєнного стану в Україні.....	14
РОЗДІЛ 2. ПОРУШЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА РФ ПРОТИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ	18
2.1. Порухення права на життя.....	18
2.2. Діти та жінки як особливий об'єкт захисту МГП.....	20
2.3. Порухення РФ заборони умисного спрямування нападів на цивільні об'єкти.....	22
2.4. Порухення захисту цивільних осіб під час війни, зокрема під час окупації.....	23
2.5. Примусове переміщення та фільтрація українців.....	25
2.6. Недотримання прав військовополонених.....	27
2.7. Порухення обмеження методів та засобів ведення війни.....	29
2.8. Позбавлення українців власної домівки.....	30
2.9. Мародерство, захоплення власності цивільного населення, розграбування населених пунктів або місцевості.....	31
2.10. Злочини росії проти української культури та мови.....	31
ВИСНОВКИ	35

ВСТУП

З 2014 р. з початку агресії РФ проти України, українська влада неодноразово заявляла про порушення Росією різноманітних міжнародних договорів на окупованих територіях Криму та Донецької і Луганської областей. Після повномасштабного вторгнення російських військ з 24 лютого 2022 р. в Україну таких заяв стало величезна кількість. Українські правоохоронні органи, правозахисні організації документують міжнародні злочини, вчинені руськими солдатами під час війни, а українська влада позивається проти рф та її керівництва до міжнародних судів, звертаючись до міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. На практиці в умовах війни і масового насильства рівень порушень прав людини є вкрай високим. Напад російської федерації призвів до серйозних і масових порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права, що призвело до катастрофічних наслідків для реалізації практично всіх прав людини народом України. Багато людей втрачають життя, здоров'я, майно, зазнають жахливого поводження із собою, і вони потребують дуже серйозного захисту і механізмів, які б реагували на ці порушення. У таких умовах ефективні юридичні механізми захисту прав людини абсолютно необхідні.

Мета звіту розглянути міжнародні та національні нормативно-правові механізми, які забезпечують права людини в умовах збройного конфлікту та навести емпіричні візії їх порушення з боку рф як держави-агресора відносно до українських громадян у період 24 лютого 2022 р. – 30 вересня 2022 р.

Структура звіту складається з двох розділів:

I – огляд нормативної бази, яка регулює дотримання прав людини в умовах міжнародного збройного конфлікту;

II – порушення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини російською федерацією щодо українських громадян.

Для написання звіту було здійснене кабінетне дослідження, яке полягало в зборі, вивченні, систематизації і аналізі вторинних джерел інформації (дані статистики, звіти, статті, офіційні сайти, соціальні мережі тощо). Це дає змогу отримати системну повну інформацію за темою.

Емпіричною базою звіту є корпус нормативних документів міжнародного гуманітарного права (Женевські конвенції, Римський статут Міжнародного кримінального суду); українське законодавство щодо дотримання прав людини в умовах воєнного стану; заяви української влади та її окремих представників з приводу порушень росією правил та законів ведення війни; перехоплені СБУ розмови між російськими окупантами; Доповідь Управління Верховного комісара з прав людини; щотижневі звіти Міжнародної організації міграції; платформи «Діти війни», Warcrimes.gov.ua (Офіс Генерального прокурора), Russiancrime (ГО «Опора»), доповіді правозахисних організацій (Human Rights Watch); матеріали Укрінформ, періодична преса, соціальні мережі та ін.

РОЗДІЛ 1. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО ЯК РЕГУЛЯТОР ТА ЗАПОБІЖНИК ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

1.1. Загальне розуміння міжнародного гуманітарного права: правила війни

Міжнародне гуманітарне право (МГП, право збройних конфліктів) – система міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм¹. Основними завданнями МГП є:

1) захист цивільних осіб та тих, хто припинив брати участь у збройних діях (поранених та позбавлених волі осіб);

2) регулювання засобів і способів ведення бойових дій.

На еволюцію міжнародного права, що належить до захисту жертв війни і до ведення самої війни, значно вплинула розробка заходів юридичного захисту прав людини після Другої світової війни. Прийняття важливих міжнародних документів у галузі прав людини, таких, як Загальна декларація прав людини (1948), Європейська конвенція про права людини (1950) та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), сприяло утвердженню ідеї, згідно з якою всі мають право користуватися правами людини як у мирний час, так і під час війни.

Правила війни вперше були прописані в Гаазьких і Женевських конвенціях. МГП створювалося на основі трьох головних напрямків:

– «Женевське право», представлене міжнародними конвенціями і протоколами (Перша Женевська конвенція присвячена поліпшенню долі поранених і хворих у діючих арміях, Друга стосується долі військових, поранених на морі, Третя регулює правила поводження з військовополоненими, Четверта захищає права цивільних осіб – прийняті у 1949 р. та два Додаткових протоколи, які стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів і жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру – 1979 р., Третій додатковий протокол – 2005 р.);

– «Гаазьке право», основане на результатах мирних конференцій, які проводилися в Гаазі у 1899 і 1907 рр., де в основному обговорювалися допустимі засоби і методи ведення війни;

– зусилля Організації Об'єднаних Націй для забезпечення дотримання прав людини під час збройних конфліктів і для обмеження застосування конкретних видів зброї².

¹ Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» із змінами: Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.

² Міжнародне гуманітарне право і права людини. Виклад фактів № 13. Харків : Харківська правозахисна група, 2019. С. 4.

Ці напрямки не забороняють вести війни, але встановлюють чіткі рамки дозволеного під час них. У 2019 р. Росія вийшла з Першого протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, блокуючи роботу Міжнародної гуманітарної комісії зі встановлення фактів своїх злочинів у Сирії та згодом в Україні. Однак частковий вихід РФ із механізму Женевських конвенцій не означає зняття відповідальності з країни-агресорки за порушення норм міжнародного гуманітарного права та воєнні злочини під час війни в Україні³.

МГП не витісняє і не замінює право прав людини. Під час збройного конфлікту діє як право прав людини, так і МГП. Однак норми й положення останнього у період збройного конфлікту набувають пріоритетності як більш спеціальні, більш пристосовані до умов війни. МГП захищає ті ж права людини, що і право прав людини, але за умов збройного конфлікту МГП більш ефективним та має ще й превентивний характер.

Об'єкти, які знаходяться під захистом МГП та напад на них заборонений: медичні формування; санітарно-транспортні засоби; цивільні об'єкти; культурні цінності; установки і споруди, що містять небезпечні сили; об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення; об'єкти цивільної оборони; місцевості, що не обороняються; демілітаризовані зони; санітарні та безпечні зони і місцевості; нейтралізовані зони; госпітальні зони та місцевості; природне середовище.

Відповідно до положень Гаазьких конвенцій 1907 і 1954 рр. та Четвертої Женевської конвенції 1949 р. держава-окупант повинна вжити всіх заходів для відновлення і забезпечення суспільного порядку й безпеки населення окупованої території, сприяти задоволенню його першочергових потреб, дотриманню прав і основоположних свобод, забезпечувати захист культурних цінностей, у тому числі шляхом організації на окупованій території військових адміністрацій.

Категорії осіб, яких захищає міжнародне гуманітарне право:

- особи, які не беруть активної участі в бойових діях, у тому числі особи зі складу збройних сил, що склали зброю, хто перестав бути комбатантом унаслідок хвороби, поранення, затримання тощо;
- поранені та хворі, а також люди з інвалідністю;
- військовополонені;
- жінки та діти.

Отже, метою МГП є захист жертв збройних конфліктів та регулювання бойових дій на основі балансу між військовою необхідністю та гуманністю; МГП необхідно відрізнити від правових режимів та норм, що можуть застосовуватися паралельно, але мають інші об'єкти та цілі, як-от Статут ООН, право нейтралітету, право прав людини та міжнародне кримінальне право; Сторони конфлікту повинні виконувати свої гуманітарні зобов'язання за будь-яких обставин незалежно від поведінки супротивника та характеру або причин конфлікту⁴.

³ Які закони та звичаї війни порушує Росія в Україні? URL: <https://ukrainer.net/porusheni-zakony/>.

⁴ Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право: загальний курс. С. 19. URL : <https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/Nils-Melzer-Comprehensive-introduction-to-IHL-UKR.pdf>.

1.2. Воєнні злочини, злочини проти людяності та діяльність Міжнародного кримінального суду

Сам термін «воєнний злочин» з'явився у 1945 р. у ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу в Нюрнбергу, де зазначалося, що такими слід вважати порушення законів і звичаїв війни, що включають вбивства, жорстоке поводження або депортацію цивільного населення на окупованих територіях, вбивство або жорстоке поводження з військовополоненими, вбивство заручників, розкрадання державної або приватної власності, безглузде руйнування населених пунктів, що не зумовлене військовою необхідністю⁵. Зараз воєнні злочини розглядаються як серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (порушення законів і звичаїв війни), за скоєння яких передбачено кримінальну відповідальність фізичних осіб на національному та міжнародному рівнях. Воєнні злочини є одним з видів основних злочинів проти міжнародного права поряд зі злочином агресії, злочинами проти людяності та геноцидом. Воєнними злочинами є серйозні порушення заборон, що містяться як у договірному, так і у звичаєвому міжнародному гуманітарному праві.

Міжнародна спільнота тривалий час шукала механізм реакції на воєнні злочини, і довгий період у боротьбі з безкарністю за ці вчинки ключову роль відіграла активна діяльність міжнародного співтовариства зі створення трибуналів – спеціальних судів для розслідування найтяжчих злочинів, що сколихнули людство. Однак згодом стало зрозуміло, що створення окремих тимчасових судів для вирішення справ, що стосуються лише одного конфлікту, нераціональне з точки зору витрачених часу та ресурсів. Тому було прийняте рішення про заснування єдиного міжнародного суду для розслідування найбільш тяжких воєнних злочинів. Як результат, у 1998 р. був створений Міжнародний кримінальний суд (МКС) – це міжнародний трибунал, що діє на постійній основі та займається розслідуванням та переслідуванням осіб, звинувачених у геноциді, військових злочинах та злочинах проти людяності. МКС почав роботу з липня 2002 р. після того, як 60 країн ратифікували Римський статут, що лежить в основі МКС⁶. Незважаючи на те, що Україна не ратифікувала Римський статут, в статті 124 Конституції України прямо вказано, що Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду.⁷ Крім того, Кримінальний процесуальний кодекс було доповнено розділом IX² «Особливості

⁵ Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. Міжнародне право. 2009. URL : https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/amp_2009_1_15.pdf. С. 121.

⁶ Березняк В. С. Щодо особливостей юрисдикції Міжнародного кримінального суду: аналіз окремих положень Римського статуту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 155-160.

⁷ Конституція України від 28.06.1996 р. № 30, ст. 141: веб-сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

співробітництва з Міжнародним кримінальним судом».⁸ До речі, Римський статут не був першим міжнародним договором про створення судового органу для переслідування осіб, винних у найтяжчих злочинах. Його попередницею стала Конвенція про заснування міжнародного кримінального суду 1937 р., яка так і не вступила в силу.

Отже, у Римському статуті в ст. 8 «Воєнні злочини» визначені наступні воєнні злочини (скорочено):

- умисне вбивство;
- катування або нелюдське поводження, у тому числі біологічні експерименти;
- умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю;
- широкомасштабне знищення і привласнення майна, що не викликане військовою необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо;
- примушення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, до служби у збройних силах ворожої держави;
- умисне позбавлення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, права на справедливий і звичайний суд;
- незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі;
- взяття заручників;
- умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях;
- умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, що не є військовими цілями;
- умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги;
- умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що він призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам;
- напад на незахищені й такі, що не є військовими цілями, міста, села, помешкання або будівлі чи їх обстріл із застосуванням будь-яких засобів;
- вбивство або поранення комбатанта, який беззастережно здався;
- депортація або переміщення всього або частини населення окупованої території у межах чи за межі цієї території;
- умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями;
- заподіяння особам, які перебувають під владою ворожої сторони, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів, які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб;

⁸ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом: Закон України від 03.05.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#n>.

- заява про те, що пощади не буде;
- примушення громадян ворожої сторони до участі у воєнних діях проти їхньої власної країни;
- розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом;
- застосування отрути або отруєної зброї; застосування задушливих, отруйних або інших газів та всіх аналогічних рідин, матеріалів чи засобів;
- застосування зброї, боєприпасів і матеріалів, а також методів ведення війни такого характеру, які спричиняють надмірні ушкодження чи непотрібні страждання;
- посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження;
- зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка форма сексуального насильства;
- набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях⁹.

Україна підписала Римський статут ще 20 січня 2000 р., але так і не ратифікувала його, хоча після угоди про Асоціацію з ЄС у 2014 р. зробити це було одним із її прямих міжнародних зобов'язань¹⁰. 2 березня 2022 р. 39 держав-учасниць МКС подали звернення до прокурора МКС щодо ситуації в Україні. У зв'язку з цим прокурор пан Хан заявив: «Ці звернення дають змогу моему Офісу розпочати розслідування ситуації в Україні з 21 листопада 2013 року, охоплюючи, таким чином, будь-які попередні та поточні звинувачення у воєнних злочинах, злочинах проти людяності чи геноциді, скоєних на будь-якій частині території України, будь-якою особою. Кілька хвилин тому я повідомив Президіум МКС про своє рішення негайно розпочати активне розслідування ситуації. Наша робота зі збору доказів розпочалася»¹¹.

Офіс Генерального прокурора разом з українськими та міжнародними партнерами створив ресурс (<https://warcrimes.gov.ua>) для належного документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, скоєних російською армією в Україні. На 01.10.2022 р. зафіксовано 37306 злочинів агресії та воєнні злочини, серед яких 35944 – порушення законів та звичаїв війни, 73 – планування, підготовка або розв'язання та ведення агресивної війни; 34 – пропаганда війни, 1255 значяться як «інші»¹².

⁹ Римський статут Міжнародного кримінального суду. Офіційний переклад. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

¹⁰ Ратифікація Римського Статуту. URL : <https://legal100.org.ua/ratifikatsiya-rimskogo-statutu>.

¹¹ Що відбувається на юридичному фронті у міжнародних судах? Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL : <https://helsinki.org.ua/articles/shcho-vidbuvaetsia-na-yurydychnomu-fronti-u-mizhnarodnykh-sudakh>.

¹² Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ. URL : <https://warcrimes.gov.ua/all-crimes.htm.l>.

Не лише уповноважені міжнародні структури, але й окремі країни мають долучитися до спільної справи з розслідування воєнних злочинів, які чинять наразі в Україні російські військові. Міністр закордонних справ ФРН Анналена Бербок зазначила, що генпрокурор Німеччини розпочав розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності в Україні, використовуючи свій досвід, який було здобуто під час розслідування злочинів, скоєних сирійським режимом та ІДІЛ. Також Німеччина підтримує розслідування ситуації в Україні, яке проводить Міжнародний кримінальний суд та позов, який Україна подала проти РФ до Міжнародного суду ООН¹³.

Ключову роль у зусиллях з розслідування воєнних злочинів і встановлення справедливості має відігравати ООН через слідчий комітет, Місію з моніторингу ситуації з правами людини в Україні та місію генерального секретаря з розслідування нападу на СІЗО в Оленівці. Важливою є робота спеціального представника генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом.

Злочини проти людяності, які також розглядає МКС, у Римському статуті трактуються як злочини, що справляють серйозний руйнівний вплив на людську особистість, принижують гідність або погіршують стан однієї людини чи групи осіб. Вони є одними з найсерйозніших злочинів, що викликають стурбованість міжнародного співтовариства в цілому, тягнуть за собою відповідальність окремих злочинців та вимагають припинення поведінки, яка є неприпустимою відповідно до загальноприйнятих норм міжнародного права, визнаного основними правовими системами світу¹⁴. За Ст. 7 до злочинів проти людяності відносять: вбивства, винищення, катування, поневолення, насильницьке зникнення людей, злочин апартеїду (політика расової дискримінації, сегрегації та гноблення), статеве насильство (згвалтування, сексуальне поневолення, примушування до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація, інші форми сексуального насильства), тюремне ув'язнення, інші нелюдські діяння аналогічного характеру, що полягають в умисному спричиненні сильних страждань, або серйозних тілесних ушкоджень, або серйозного збитку, завданого психічному чи фізичному здоров'ю.

Поняття «злочини проти людяності» бере початок з 1940-х рр., коли британський юрист Херш Лаутерпахт розробив юридичну концепцію злочинів проти людяності. У 1945 р. категорія «злочини проти людяності» вперше визнана порушенням міжнародного права, закріплена у Статуті Нюрнберзького військового трибуналу, у 1954 р. злочини проти людяності закріплені в переліку міжнародних злочинів згідно з проектом Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства. У 1968 р. та у 1973 р. прийняті

¹³ Весь світ має долучитися до розслідування воєнних злочинів Росії – Бербок в ООН. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3578337-ves-svit-mae-dolucitisa-do-rozsliduvanna-voennih-zlociniv-rosii-berbok-v-oon.html>.

¹⁴ Elements of Crimes. Published by the International Criminal Court. URL : <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/ElementsOfCrimesEng.pdf>.

Конвенція про незастосування строків давності до воєнних злочинів та злочинів проти людяності, Конвенція про припинення апартеїду та покарання за нього, в яких зафіксовано скасування строків давності щодо злочинів проти людяності. У 1996 р. широка дефініція злочинів проти людяності включена до проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, ухваленого Комісією міжнародного права ООН. У 1998 р. найширше визначення злочинів проти людяності закріплене у статті 7 Римського статуту МКС.

Кримінальна відповідальність за вчинення окремих форм злочинів проти людяності передбачена також Кримінальним кодексом України.

Отже, МКС розглядає злочини проти геноциду, воєнні злочини, злочини проти людяності, а з 2018 р. злочини агресії.

1.3. Міжнародний суд справедливості ООН та звернення України до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ)

Міжнародний суд є (МС або Суд) головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй. Він вирішує, відповідно до міжнародного права, юридичні суперечки між державами та дає консультативні висновки з юридичних питань, які можуть бути поставлені перед ним належним чином на те уповноваженими органами або спеціалізованими установами ООН. Він був заснований згідно Статуту ООН у червні 1945 р. і почав діяти у квітні 1946 р., замінивши собою Постійну палату міжнародного правосуддя¹⁵. Його заснування стало підсумком довготривалого процесу розвитку механізмів та методів мирного врегулювання міждержавних конфліктів. Процедура полягає в тому, що лише держави можуть бути сторонами спорів, які розглядає Суд. Після закінчення усного розгляду Суд обговорює справу на закритих засіданнях та потім оголошує рішення на відкритих зборах. Це рішення є остаточним та оскарженню не підлягає. Якщо одна з держав-учасниць розгляду не виконає його, інша сторона може звернутися до Ради Безпеки ООН. У 2017 р. Україна звернулася до МС ООН з метою притягнення РФ до відповідальності за вчинення тероризму та дискримінації (збиття літака малайзійських авіаліній рейсу МН17, обстріли житлових районів Маріуполя та Краматорська, знищення цивільного пасажирського автобуса неподалік від Волновахи, смертоносний вибух під час мирного зібрання в Харкові) протягом незаконної агресії російської федерації проти України. Розгляду справи по суті на даний час не було.

26 лютого 2022 р. Україна подала позов до МС ООН щодо порушення Росією Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього та клопотання про запобіжні заходи. У справі «Україна проти Росії», Україна зазначає, що твердження РФ про вторгнення в Україну, щоб запобігти геноциду, не відповідає дійсності. Натомість саме Російська Федерація вчиняє акти геноциду на території України (спір щодо Конвенції про попередження геноциду, 1948 р.). Міністерство закордонних справ України в

¹⁵ Міжнародний Суд ООН. ICJ-CIJ – 2022. URL : www.icj-cij.org.

спеціальній Заяві пояснило, що задля створення фальшивого приводу для збройної агресії проти України Росія висунула абсурдне, не підкріплене жодними фактами звинувачення в нібито геноциді. РФ перекрутила саме поняття геноциду та найсерйозніші договірні зобов'язання щодо нього, аби виправдати вторгнення до України та власні грубі порушення прав людини. Вище військово-політичне керівництво Російської Федерації публічно здійснило спробу виправдати власну агресію проти України як засіб запобігання та покарання геноциду, який нібито відбувається в нашій державі. Ця нахабна маніпуляція не має під собою жодної реальної підстави, про що відомо всьому світові. Україна рішуче заперечує твердження росії про геноцид і заперечує будь-які спроби використовувати подібні маніпулятивні твердження як нібито привід для протиправної агресії.¹⁶ 16 березня 2022 р. Суд ухвалив рішення по поданому Україною запиту щодо визначення тимчасових заходів у справі про звинувачення в геноциді відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Україна проти Російської Федерації). У своєму рішенні, яке є обов'язковим для виконання, Суд визначає такі тимчасові заходи:

1) тринадцятьма голосами проти двох (Росія та Китай), Російська Федерація має негайно зупинити військові дії, які вона розпочала на території України 24 лютого 2022 р.;

2) тринадцятьма голосами проти двох, Російська Федерація повинна негайно забезпечити припинення будь-яких заходів, що сприяють військовим операціям, зазначеним в пункті (1), та вживаються будь-якими військовими підрозділами або нерегулярними збройними формуваннями, які підконтрольні Російській Федерації або підтримуються нею, а також будь-якими організаціями та особами, які можуть перебувати під її контролем або керівництвом;

3) односторонньо, обидві сторони повинні утримуватися від будь-яких дій, які можуть погіршити чи подовжити цю суперечку у Суді або ускладнити її вирішення¹⁷. Тобто, у березні 2022 р. мова йшла лише про тимчасові заходи як термінові, а не про юрисдикцію чи по суті справи. Оскільки Суд вирішує питання відповідальності держав, а не індивідів, його наказ про тимчасові заходи не матиме великого практичного значення для збору доказів для використання в майбутніх переслідуваннях воєнних злочинів.

1 липня Київ подав до МС ООН меморандум за Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, в якому Україна вимагає «відповідальності та повного відшкодування шкоди, завданої грубими порушеннями міжнародного права з боку Росії». 13 липня 2022 р. на сайті Європейської Комісії була оприлюднена заява про підтримку зусиль

¹⁶ Заява МЗС України щодо неправдивих та образливих звинувачень Росії в геноциді як приводу для її протиправної військової агресії. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-npravdivih-ta-obrazlivih-zvinuvachen-rosiyi-v-genocidi-yak-privodu-dlya-yiyi-protipravnoyi-vijskovoyi-agresiyi>.

¹⁷ Питання та відповіді: Наказ Міжнародного Суду ООН про тимчасові заходи у справі України проти Російської Федерації. Just Security. URL: <https://www.justsecurity.org/80814/qa-icj-order-on-provisional-measures-ukraine-russia-ua>.

України щодо справи проти РФ у МС ООН в рамках Конвенції про запобігання геноциду задля «встановлення того, що Росія не має законних підстав для воєнних дій в Україні на підставі необґрунтованих звинувачень у геноциді». 18 серпня Європейський Союз передав Суду інформацію у справі України проти Росії щодо звинувачень у геноциді, оскільки згідно зі статутом та регламентом суду, публічна міжнародна організація з власної ініціативи може надати Суду відповідну інформацію щодо справ, які він розглядає¹⁸. Протягом останніх місяців до справи України проти Росії доєдналися ряд країн, в тому числі Польща, Латвія, Литва, Нова Зеландія, Велика Британія, Німеччина.

1 жовтня 2022 р. Україна повідомила Міжнародний Суд ООН про порушення Росією його наказу про тимчасові заходи у зв'язку з анексією чотирьох українських областей та закликала найшвидше почати розглядати справу по суті.

Україна також задіяла і інший правовий механізм – звернення до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). За вісім років війни Україна подала десять міждержавних заяв проти Росії, які наразі об'єднані судом у п'ять справ, що стосуються різних періодів конфлікту та різних аспектів порушень прав людини. Запит від 28 лютого 2022 р. був задоволений Судом, а саме Суд зобов'язав Росію утриматися від військової атаки на цивільних осіб і цивільні об'єкти, негайно забезпечити безпеку медичних установ, персоналу та транспортних засобів швидкої допомоги на території, що піддається нападу або в облозі російських військ, забезпечити безперешкодний доступ цивільного населення до безпечних шляхів евакуації, медичної допомоги, продовольства та інших необхідних товарів, швидке та безперешкодне проходження гуманітарної допомоги та пересування гуманітарних працівників¹⁹.

28 червня 2022 р. голова ЄСПЛ поінформував про скаргу, яку подала Україна, Росію. У прес-релізі ЄСПЛ з цього приводу зазначається, що цій справі передували чотири інші подання Української держави та близько 8500 індивідуальних скарг. Україна звинувачує Росію в порушенні цілої низки прав, зафіксованих у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, у позові йдеться про масові та серйозні порушення прав людини, скоєні Російською Федерацією в ході військових дій на території України²⁰.

Напередодні Дня Незалежності України російські джерела повідомляли про намір проведення показового «суду» над українськими захисниками із Азовсталі як воєнними злочинцями. 23 серпня 2022 р. Україна подала

¹⁸ Information furnished by the European Union under Article 34, paragraph 2, of the Statute of the Court and Article 69, paragraph 2, of the Rules of Court. URL : <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220818-PRE-01-00-EN.pdf>.

¹⁹ Чому Європейський суд з прав людини залишається ключовою інституцією правосуддя для України щодо притягнення Росії до відповідальності. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL : <https://helsinki.org.ua/articles/chomu-yevropeyskyy-sud-z-prav-liudyny-zalyshaiet-sia-kliuchovoiu-instituttsiiei-pravosuddia-dlia-ukrainy-shchodo-pryiahnennia-rosii-do-vidpovidalnosti>.

²⁰ Inter-State case Ukraine v. Russia (X): receipt of completed application form and notification to respondent State. URL : www.echr.coe.int.

терміновий запит до ЄСПЛ із вимогою зобов'язати Росію забезпечити права українських військовополонених; надати інформацію про умови та місце утримання українських захисників та забезпечити доступ до медичної допомоги. Суд задовільнив вимоги, однак Росія вчергове проігнорувала рішення. З часу виключення Росії зі складу Ради Європи 16 березня 2022 р. РФ ігнорує міжнародні зобов'язання за Європейською конвенцією з прав людини.

В цілому, роль Європейського суду з прав людини дуже важлива, він відкритий для заяв від людей, які постраждали під час збройного конфлікту і права яких неможливо відновити чи їм здається, що вони не можуть їх відновити за допомогою національних засобів правового захисту. В українців, які постраждали від російської агресії і хочуть звернутись за компенсацією до Європейського суду з прав людини, є 4 місяці на подання заяви. Суд, залежно від обставин справи, може призначити компенсацію як моральної, так і матеріальної шкоди. Однак зрозуміло, що суд, який розглядає за своєю природою індивідуальні випадки та індивідуальні справи, має певні обмеження, йдеться про спроможність розглянути дуже велику кількість справ. Як зазначає суддя ЄСПЛ М. Гнатовський, правильним підходом буде створення механізмів правового захисту на рівні держави. Але там, де держава не може впоратися чи порушує свої зобов'язання за Європейською Конвенцією з прав людини, вже є роль ЄСПЛ допомогти у цьому²¹.

1.4. Нормативне регулювання дотримання прав людини в умовах воєнного стану в Україні

В Стратегії забезпечення державної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 16 лютого 2022 р., яка є основою для планування і реалізації політики у сфері державної безпеки на декілька років, серед головних засад відзначається зокрема верховенство права, законність, прозорість, підзвітність та демократичний цивільний контроль за функціонуванням сектору безпеки і оборони; неухильне дотримання прав і свобод людини і громадянина²². Реалізація положень Стратегії надасть змогу, в тому числі, посилити захищеність законних прав і свобод людини.

В Україні правовий режим воєнного стану регулюється Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Стаття 6 присвячена Указу Президента України про введення воєнного стану, в якому зазначаються вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ч. 5).

²¹ Павлюк О. Кожна людина може наполягати на своїх правах під час війни – суддя ЄСПЛ від України. URL : <https://suspilne.media/234269-kozna-ludina-moze-napolagati-na-svoih-pravah-pid-cas-vijni-sudda-espl-vid-ukraini/>

²² Стратегія забезпечення державної безпеки. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377#:~:text=%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%20%D0%B3%D>

Стаття 20 фіксує, що в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені частиною другою статті 64 Конституції України²³. Тобто, в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені:

Права людини, що не можуть бути порушені чи обмежені під час війни:

- право людини на життя (ст. 27);
- права на рівність (ст. 24);
- право на громадянство (ст. 25);
- право на повагу до гідності (ст. 28);
- право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29);
- право на звернення до органів влади (ст. 40);
- право на житло (ст. 47);
- право на укладання шлюбу (ст. 51);
- право на рівність прав дітей та їх захист (ст. 52);
- право на справедливий суд (ст. 55);
- право на відшкодування шкоди, завданої діями чи бездіяльністю органів влади (ст. 56);
- право знати власні права та обов'язки (ст. 57);
- ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ст. 58);
- кожен має право на професійну правничу допомогу (ст. 59);
- право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60);
- ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61);
- право не свідчити проти себе чи членів сім'ї (ст. 63)²⁴.

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України.²⁵ Права, що можуть бути обмежені під час війни:

- обмеження права на недоторканість житла (ст. 30);
- обмеження таємниці листування, телефонних розмов (ст. 31);
- можливість втручання у приватне життя осіб (перевірка речей, документів, житла тощо – ст. 32);
- військове командування може обмежувати право людей на вільне пересування (введення комендантської години, заборона або обмеження вільного вибору місця проживання, встановлення особливого режиму в'їзду та виїзду з населених пунктів тощо – ст. 33);

²³ Про правовий режим воєнного стану: Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250), зі змін. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

²⁴ Конституція України – Розділ II. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL : <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii>.

²⁵ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

- обмеження права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34);
- обмеження права громадян на участь в управлінні державними справами, референдумах, виборах (ст. 38);
- заборона брати участь у зборах, мітингах, демонстраціях (ст. 39);
- обмеження права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Можливість примусового відчуження об'єктів власності з подальшою компенсацією (ст. 41);
- обмеження права людей на вільний вибір праці, залучання громадян до суспільно-корисних робіт, впровадження регламентованої законом трудової повинності (ст. 43);
- обмеження права на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44);
- обмеження права на освіту (ст. 53)²⁶.

З метою забезпечення додержання принципів і норм міжнародного гуманітарного права військовослужбовцями і працівниками Збройних Сил України, був прийнятий Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164 «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України»²⁷, який з метою запобігання зайвим стражданням та невинуватим жертвам серед цивільного населення, заподіяння великого і довгострокового збитку природному середовищу, пов'язаним із воєнними діями, для сторін, що воюють, встановив заборони та обмеження у виборі методів і засобів ведення воєнних дій (п. 3 Інструкції), зокрема:

- убивати або завдавати поранення цивільним особам;
- убивати або завдавати поранення особам, яких визнано чи яких за даних обставин належить визнати особами, які вибули зі строю (*hors de combat*);
- убивати парламентаря і осіб, які його супроводжують;
- нападати на осіб, які зазнають корабельної аварії або покидають на парашуті літальний апарат, що терпить лихо, і які не чинять ворожих дій;
- застосовувати силу, що допускається стосовно осіб, які не мають права на захист від прямих нападів, але у конкретних обставинах перевищує необхідну для досягнення законної військової мети;
- примушувати осіб, які знаходяться під захистом МГП, брати участь у воєнних діях;
- віддавати наказ «нікого не залишати в живих» або загрожувати ним;
- брати заручників;
- вводити противника в оману шляхом віроломства;

²⁶ Конституція України – Розділ II. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL : <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii>.

²⁷ Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.

– використовувати не за призначенням розпізнавальні емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця чи Червоного Кристала, розпізнавальні знаки культурних цінностей, міжнародний спеціальний знак особливо небезпечних об'єктів, білий прапор парламента, інші міжнародно визнані знаки і сигнали; незаконно використовувати розпізнавальну емблему ООН;

– вдаватися до нападів невибіркового характеру, до яких належать напади:

а) не спрямовані на конкретні військові об'єкти;

б) при яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, які не можуть бути спрямовані на конкретні військові об'єкти;

в) при яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, наслідки яких не можуть бути обмежені і які у кожному такому випадку вражають військові об'єкти й цивільних осіб або цивільні об'єкти, не розрізняючи їх;

г) здійснювати напад невибіркового характеру, який може спричинити такі втрати серед цивільного населення та такий збиток цивільним об'єктам, що будуть непорівнянними з досягненням необхідної військової переваги над противником;

– здійснювати терор щодо цивільного населення; використовувати голод серед цивільного населення з метою досягнення воєнних цілей;

– знищувати, вивозити або приводити в несправність об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення;

– нападати на медичні формування та санітарно-транспортні засоби, які мають належні відмітні емблеми (знаки) і сигнали, хоча відсутність емблем не означає відсутність захисту, що надається таким об'єктам, але ускладнює ідентифікацію таких об'єктів;

– здійснювати вогневе ураження населених пунктів, портів, осель, храмів та госпіталів (за умови, коли вони не використовуються у воєнних цілях);

– знищувати культурні цінності, історичні пам'ятники, місця відправлень культових обрядів та об'єкти, які складають культурну чи духовну спадщину народів, а також використовувати їх з метою досягнення успіху в бойових діях;

– знищувати або захоплювати власність противника та власність цивільного населення, крім випадків, коли такі дії викликані абсолютною військовою необхідністю;

– віддавати на розграбування населені пункти або місцевості.

Частина 2 даної інструкції фіксує засоби, які заборонено застосовувати, наприклад, розривні кулі, отруйні речовини, бактеріологічну (біологічну) і токсичну зброю, міни різних типів, які виводять з ладу, калічать або вбивають одного або кількох людей, лазерну зброю та ін.

Таким чином, в сучасному міжнародному праві склалось дві окремих частини міжнародних норм, які містять юридичне зобов'язання держави дотримуватися прав людини. Перша – міжнародне право прав людини (загальна галузь), друга – міжнародне гуманітарне право (спеціальна галузь), яке вступає в дію під час збройних конфліктів розраховане на захист жертв війни. Є невідчужувані, фундаментальні права людини, які передбачаються міжнародним правом прав людини та мають бути забезпечені за будь-яких умов, у тому числі в період збройного конфлікту.

РОЗДІЛ 2. ПОРУШЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА РФ ПРОТИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Мета даного розділу надати емпіричні візії порушенням прав людини та норм МГП, спричинених збройним нападом Росії, воєнним злочинам та злочинам проти людяності з боку РФ.

2.1. Право на життя

В умовах війни порушується основне право людини – право на життя. Наведемо приклади з публічних джерел, які свідчать про порушення права на життя:

24 лютого 2022 року, міністр охорони здоров'я України Віктор Ляшко в прямому ефірі повідомив, що за оперативними даними, у результаті російського нападу 24 лютого, загинуло 57 українців, ще 169 поранено²⁸.

24 лютого 2022 року, Президент України Володимир Зеленський сказав, що упродовж 24 лютого українська армія у боях із російською армією, що здійснила нову масштабну атаку на Україну, втратила 137 військовослужбовців, з них 10 офіцерів²⁹.

8 березня 2022 року Національна поліція України повідомила, що від початку масштабного вторгнення загинуло 22 поліцейських, 88 поліцейських отримали тяжкі поранення, 7 зникли безвісти³⁰.

11 травня 2022 року начальник оперативного управління штабу управління Нацгвардії України О. Надточий назвав втрати, які відомство зазнало в ході російського вторгнення в Україну. Втрати Національної гвардії України під час виконання бойових завдань склали: безповоротні втрати 501 військовослужбовець, санітарні втрати 1697 військовослужбовців³¹.

9 червня 2022 року міністр оборони України О. Резніков повідомив, що Україна щодня втрачає до 100 бійців убитими і до 500 осіб пораненими³². 22 серпня 2022 року, Головнокомандувач Збройних Сил України Валерій Залужний повідомив, що в ході повномасштабної війни з Росією загинули близько 9000 українських військовослужбовців³³.

²⁸ Ляшко В. Система охорони здоров'я працює стабільно. 2022. URL : <https://moz.gov.ua/article/news/sistema-ohoroni-zdorov%E2%80%99ja-pracjue-stabilno%E2%80%93victor-ljashko>.

²⁹ 24 лютого Україна втратила 137 військових у протистоянні російському агресору. URL : https://zaxid.net/24_lyutogo_ukrayina_vtratila_137_viyskovih_u_protistoyanni_rosiyskomu_agresoru_n1536803.

³⁰ За час війни загинули 22 поліцейських, 88 дістали поранень. Нацполіція. URL : <https://cripo.com.ua/news/war/za-chas-vijni-zagynuli-22-politsejskih-88-distali-poranen-natpolitisiya>.

³¹ Спеціальний брифінг офіційних представників Сил оборони України. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=p0fu6Pi0e0E&t=1690s>.

³² Резніков О. Шановні українці! 2022. URL : <https://www.facebook.com/reznikovoleksii/posts/pfbid02ekx38QBrD7Hfii6jwBsaPMD7Szaitpe7SKWCzotGhFGyqEaeYBjQ8XHnY26J9P1sl>.

³³ Залужний розповів, скільки українських військових загинуло у війні з РФ. URL : <https://www.rbc.ua/ukr/news/zaluzhnyy-rasskazal-skolko-ukrainskih-voennyh-1661169830.html>.

За даними МВС, з початку повномасштабної війни внаслідок ворожих обстрілів в Україні загинуло понад 7 тисяч мирних жителів, 5,5 тисяч дістали поранень. Пряма мова: «Від початку війни ми зафіксували понад 22 тисячі обстріляв. Такими обстрілами уражено більше 24 тисяч цивільних об'єктів. Як я вже говорив, у 90% випадків ці обстріли влучають саме по цивільних цілях. Я хочу наголосити, що обстріли забирають життя мирних людей – і вже кількість мирних жителів, що загинули під час цієї війни перебільшує 7 тисяч осіб. І ще 5 з половиною тисяч мирних жителів травмовано» (на серпень 2022 р.)³⁴.

У доповіді, оприлюдненій наприкінці червня, гуманітарна організація Лікарі без кордонів, яка надає допомогу пораненим на війні у всій Україні, дійшла висновку, що бойові дії «ведуться з обурливою недбалістю щодо принципу розрізнення та захисту цивільних осіб». Управління Верховного комісара ООН з прав людини вказало, що з-поміж 5 514 загиблих серед цивільного населення та 7 698 поранених цивільних осіб, зафіксованих в Україні Управлінням в період з 24 лютого до 14 серпня (реальні цифри є значно вищими), більшість були спричинені вибуховою зброєю широкого радіусу дії, включаючи обстріли із важкої артилерії та багатоствольних реактивних систем залпового вогню, атаки з використанням ракет і авіаударів³⁵.

Наведемо приклад з перехопленої у Тростянці (Сумська область) СБУ розмови між командиром 4-ої танкової дивізії та командиром одного з підрозділів: «Отработать надо по Скрыговке, сравнять с землей от восточной до западной стороны». «...сейчас лупанул туда, откуда бить могут. Там жилые кварталы. Они сейчас опять обидятся и будут работать»³⁶, на що командир відповідає прямою вказівкою про знищення двох українських сіл.

Окрім того, що це є порушення прав людини на життя, дані дії росії порушують дію статей Римського статуту, зокрема умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях; напад на незахищені й такі, що не є військовими цілями, міста, села, помешкання або будівлі чи їх обстріл із застосуванням будь-яких засобів; умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам.

У Доповіді Управління Верховного комісара з прав людини (УВКПЛ) йдеться про порушення міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини, які сталися під час триваючого збройного нападу Російської Федерації на Україну за період з 24 лютого 2022 року до 15 травня 2022 р. та базується на роботі Моніторингової місії ООН з прав людини в

³⁴ У МВС назвали статистику вбитих і поранених цивільних за час війни. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/2/7365887>.

³⁵ Україна: протиправні російські напади на Харків. Російські війська використовують широко заборонені касетні боєприпаси, завдають шкоди лікарням. URL : <https://www.hrw.org/uk/news/2022/08/16/ukraine-unlawful-russian-attacks-kharkiv>.

³⁶ Росія масово порушує закони та звичаї війни в Україні (аудіо). Служба безпеки України. URL : <https://ssu.gov.ua/novyny/rosiia-masovo-porushue-zakony-ta-zvychai-viiny-v-ukraini-audio>.

Україні. Зокрема зазначається, що протягом звітного періоду УВКПЛ зафіксувало 8368 жертв серед цивільного населення, з яких 3924 людини загинули та 4444 отримали поранення. Щонайменше 95 дівчат, 98 хлопчиків, 985 жінок, 1519 чоловіків і 1227 осіб, стать яких досі невідома, були вбиті з 24 лютого по 15 травня, а також щонайменше 104 дівчинки, 126 хлопчиків, 604 жінки, 907 чоловіків і 2703 особи, стать яких є поки невідомі постраждали. Однак фактична кількість жертв значно вища, оскільки ці цифри включають лише ті випадки, які УВКПЛ змогло повністю перевірити³⁷.

2.2. Діти та жінки як особливий об'єкт захисту МГП

Платформа «Діти війни» на 03.10.2022 р.: 416 дітей загинуло та понад 784 отримали поранення різного ступеню тяжкості. Найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 403, Харківській – 249, Київській – 116, Миколаївській – 75, Чернігівській – 68, Луганській – 64, Херсонській – 57, Запорізькій – 50, Дніпропетровській – 29. Зниклі 242 дитини, знайдені 6111, депортовано 7890 дітей, 55 повернуті³⁸. Точну кількість постраждалих дітей встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України. Резолюції Ради безпеки ООН визначають, що серйозними порушеннями проти дітей під час збройних конфліктів є:

- вербування і використання дітей у збройних конфліктах;
- вбивства та каліцтва дітей; напади на школи, лікарні та захищених осіб, які пов'язані з ними;
- згвалтування та інші форми сексуального насильства проти дітей;
- викрадення дітей;
- відмова у доступі до гуманітарної допомоги³⁹.

Під час війни діти можуть бути розлучені із батьками, втратити доступ до освіти, медицини тощо, а це є порушенням прав дитини.

Жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, і, зокрема, захисту від згвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність. Декларація про захист жінок і дітей за надзвичайних обставин і під час збройних конфліктів була прийнята Генеральною Асамблеєю в 1974 р. У Декларації говориться, що всі форми репресій, жорстокого і нелюдського поводження з жінками і дітьми – включаючи перебування у в'язниці, катування, розстріли, масові арешти, колективні покарання, руйнування житла і насильницьке вигнання з місць проживання, що здійснюється воюючими сторонами під час проведення воєнних операцій або на окупованих територіях, все це вважається злочином.

³⁷ Situation of human rights in Ukraine in the context of the armed attack by the russian federation 24 february – 15 may 2022. Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). URL : <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-06-29/2022-06-UkraineArmedAttack-EN.pdf>.

³⁸ Діти війни. URL : <https://childrenofwar.gov.ua>.

³⁹ Костін назвав встановлену кількість випадків сексуального насильства проти дітей за час великої війни. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-viyna-dity-seksualne-nasyllia/3204116.html>.

Серед жахливих злочинів, в яких звинувачують військових РФ на території України, називають також зґвалтування. Задля документування таких випадків та подальшого притягнення до відповідальності злочинців у Київській області започаткували спеціальну мобільну групу поліції з реагування на сексуальні злочини проти цивільних. Вони їздять звільненими населеними пунктами, опитують місцевих та фіксують всю наявну інформацію щодо таких злочинів. З 9 травня така ж група правоохоронців почала працювати на деокупованих частинах Сумщини. По мірі звільнення територій від російських загарбників спеціальні мобільні групи правоохоронців будуть створені і в інших регіонах України. Основні задачі спеціальної мобільної групи поліції – виявити потерпілих від сексуального насильства в умовах війни, задокументувати злочин та надати постраждалим комплексну допомогу – психологічну, медичну, соціальну, юридичну та реабілітаційну.⁴⁰ За даними на той час Уповноваженої Верховної Ради із захисту прав людини Людмили Денісової, лише за перші два тижні квітня на безкоштовну лінію психологічної підтримки для жертв сексуального насильства надійшло 400 дзвінків. В Україні планують створити спеціалізовані центри, в яких постраждалим від сексуальних злочинів надаватимуть усю необхідну допомогу. В травні 2022 р. було підписано Меморандум про співробітництво між Урядом України та ООН щодо запобігання та протидії сексуальному насильству в умовах війни. Серед іншого меморандум включає:

- підтримку розробки та зміцнення національної політики та програм щодо запобігання та реагування на сексуальне насильство;
- вжиття заходів щодо зменшення ризику проти торгівлі людьми;
- посилення захисту внутрішньо переміщених осіб від сексуального насильства, а також тих, хто був змушений виїхати за кордон;
- зміцнення національних систем охорони здоров'я та соціальних служб для забезпечення доступу постраждалим від сексуального насильства, а також їхніх дітей, членів сімей та інших свідків до безперешкодних, своєчасних і орієнтованих на постраждалих послуг;
- зміцнення верховенства права та відповідальності за злочини сексуального насильства через підтримку сектору юстиції, включно з навчанням слідчих, прокурорів, суддів, поліцейських та іншого персоналу правоохоронних органів;
- сприяння збору доказів та проведення належного розслідування злочинів пов'язаних з сексуальним насильством;
- посилення спроможності сектору безпеки та оборони щодо запобігання сексуальному насильству тощо⁴¹.

⁴⁰ Шепелева А. Як поліція фіксує сексуальні злочини військових РФ в Україні. URL : <https://www.dw.com/uk/viina-rf-proty-ukrainy-yak-politsiia-fiksuie-seksualni-zlochyny-proty-tsyvilnykh/a-61765213>.

⁴¹ Підписано Меморандум про співробітництво між Урядом України та ООН щодо запобігання та протидії сексуальному насильству в умовах війни. URL : <https://dn.gov.ua/news/pidpisano-memorandum-pro-spivrobitnictvo-mizh-uryadom-ukrayini-ta-oon-shchodo-zapobigannya-ta-protidii-seksualnomu-nasilstvu-v-umovah-vijni>.

Отже, зафіксовано неоднократне порушення статті Римського статуту про заборону зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка форма сексуального насильства. У Доповіді УВКПЛ відзначається – УВКПЛ також вивчає зростаючу кількість звинувачень у сексуальному насильстві, пов'язаному з конфліктом, хоча все ще важко належним чином оцінити масштаби порушень, оскільки постраждалі часто не бажають або не можуть давати інтерв'ю. Багато шляхів перенаправлення не працюють, і правоохоронні органи мають обмежені можливості для розгляду таких випадків. УВКПЛ перевірило 23 випадки насильства, в основному пов'язаних із збройними силами Росії. Вони відбувалися в різних регіонах України, в тому числі в Києві. В Чернігівській області жінки та дівчата складають більшість жертв зґвалтування, у тому числі групового⁴².

2.3. Порушення РФ заборони умисного спрямування нападів на цивільні об'єкти

Як підрахували економісти KSE, пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше щонайменше 15.3 тис. багатопверхівок, 115.9 тис приватних будинків, 1991 магазин, 593 аптеки, 188.1 тис приватних автомобілів, 9.5 тис автобусів, 492 трамваї та тролейбуси, 511 адмінбудівель. Станом на 5 вересня 2022 р., загальна сума прямих збитків інфраструктури сягає \$ 114.5 млрд. За останніми даними з початку війни пошкоджено та зруйновано 412 промислових підприємств, в тому числі з урахуванням великих та середніх об'єктів у східних та південних областях України. Сума збитків, завданих підприємствам та промисловості, складає \$ 9.7 млрд. Продовжує зростати також кількість зруйнованих або пошкоджених об'єктів, які надають соціальні послуги – 141⁴³.

Наприкінці березня 2022 р. окупанти вдарили по будівлі Обласної держадміністрації, загинули 35 людей. Атака й захоплення Чорнобильської та Запорізької атомних електростанцій є грубим порушенням Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та Міжнародної Конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму та звичаєвого міжнародного гуманітарного права. Окрім того, окупанти обстрілюють нафтобази та газопроводи в багатьох регіонах України. Такі дії становлять екологічну загрозу для всього людства.

З початку повномасштабної війни російські війська здійснювали протиправні атаки на Харків без дотримання принципу розрізнення та з використанням вибухової зброї широкого радіусу дії і касетних боєприпасів.

⁴² Situation of human rights in Ukraine in the context of the armed attack by the russian federation 24 february – 15 may 2022. Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). URL : <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-06-29/2022-06-UkraineArmedAttack-EN.pdf>.

⁴³ Загальна сума прямих збитків інфраструктури зросла до \$ 114.5 млрд. Київська школа економіки. Вересень 2022 р. URL: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-infrastrukturi-zrosla-do-114-5-mlrd/?fbclid=IwAR0ODRopADhqRwTPCd7t_9dK9cdFGGpe2o0mqcCtMk_vPWElt23Byvz74Rs.

Атаки були протиправно невибірковими, оскільки вони не були спрямовані на конкретну військову ціль та не могли забезпечити розрізнення цивільних осіб чи цивільних об'єктів від військових цілей. Такі ж дії постерігаються протягом лютого-жовтня 2022 р.

Міжнародна організація міграції (МОМ) публікує щотижневі звіти щодо ситуації в Україні. Так, в звіті на кінець вересня 2022 р. зазначається, що ракетні обстріли ТЕЦ у м. Харків і Запорізької атомної електростанції (ЗАЕС) викликали масові перебої з водо- та енергопостачанням у кількох областях. Зростає занепокоєння щодо потенційної Міжнародної атомної катастрофи. Енергетичне агентство (МАГАТЕ) закликала до встановлення охоронної зони навколо ЗАЕС⁴⁴.

2.4. Порушення захисту цивільних осіб під час війни, зокрема під час окупації

Найважливішим правилом четвертої Женевської конвенції, як і всього МГП, є захист цивільних, який порушується РФ. Сюди ж додається порушення заборони посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження.

Цим правилом нехтують російські військові, свідомо обстрілюючи гуманітарні коридори, проводячи масові розстріли на захоплених територіях. Російські окупанти вбивають і катують цивільних, гвалтують жінок і дітей, розстрілюють лікарів, священнослужителів і журналістів. В оточених або захоплених Росією містах немає води, їжі, ліків та електроенергії. Окупанти обстрілюють продуктові бази, школи, лікарні, не пропускають гуманітарних конвоїв, позбавляють цілі регіони зв'язку з рештою світу й доводять їх до гуманітарної катастрофи.

Росіяни порушують також так статтю Римського статуту, як примушення громадян ворожої сторони до участі у воєнних діях проти їхньої власної країни.

Порушена стаття щодо заборони заподіяння особам, які перебувають під владою ворожої сторони, фізичного каліцтва. На окупованих територіях Херсонської та Запорізької областей російські військовики катували цивільних мешканців, незаконно їх затримували та вчиняли щодо них дії, що призводять до насильницьких зникнень. Російські військовики катували також і військовополонених, яких утримують у цьому регіоні⁴⁵. Співробітники Human Rights Watch поговорили з 71 людиною з Херсона, Мелітополя, Бердянська, Скадовська та ще 10 міст Херсонської та Запорізької областей і описали 42 випадки (на серпень 2022 р.), коли російські окупаційні війська або вчиняли щодо цивільних дії, що призводять до насильницьких зникнень,

⁴⁴ Regional Ukraine crisis response situation report 28 september 2022. The International Organization for Migration (IOM). URL : https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/situation_reports/file/iom-regional-ukraine-response-external-sitrep-28092022.pdf.

⁴⁵ Україна: катування та зникнення людей на окупованому півдні. Воєнні злочини російських військ у Херсонській і Запорізькій областях. URL : <https://www.hrw.org/uk/news/2022/08/03/ukraine-torture-disappearances-occupied-south>.

або ж у інший спосіб свавільно утримували їх, а також багатьох із них катували. Співробітники Human Rights Watch задокументували також факт катування трьох бійців Сил територіальної оборони (ТрО). Двоє з них померли. Опитані люди розповіли про пережите або побачене катування – побиття протягом тривалого часу та у декількох випадках застосування електричного струму. Вони описали травми, зокрема зламані ребра, кістки та зуби, сильні опіки, струси мозку, полопані кровоносні судини очей, порізи та синці. Колишні затримані розповідали, що протягом усього терміну ув'язнення їх тримали із зав'язаними очима та в кайданках, без їжі, води і медичної допомоги. Щонайменше одного цивільного затриманого росіяни насильницьким чином перемістили до окупованого Росією Криму та змусили його виконувати «виправні роботи».

УВКПЛ задокументувало та перевірило твердження про незаконні вбивства, у тому числі про безсудні страти мирних жителів у понад 30 населених пунктах Київської, Чернігівської, Харківської та Сумської областей, вчинені, коли ці території перебували під контролем російських збройних сил наприкінці лютого та в березні. Лише в Бучі (Київська область) УВКПЛ задокументувало незаконні вбивства, у тому числі страти без судочинства, щонайменше 50 цивільних осіб. Більшість жертв були чоловіками, але були також жінки та діти. Оскільки пошук, ексгумація та ідентифікація останків ще не завершені, масштаб ще належить повністю оцінити. УВКПЛ також стурбоване свавільними затриманнями та насильницькими зникненнями представників місцевої влади, журналістів, громадських активістів та інших цивільних осіб збройними силами Росії та пов'язаними з ними збройними групами. УВКПЛ задокументувало 248 випадків свавільного затримання (214 чоловіків і 33 жінки, 1 хлопчик), деякі з яких можуть бути прирівняні до насильницького зникнення, приписуваних російським збройним силам і пов'язаним з ними збройним групам. Серед цих випадків УВКПЛ зафіксувало, що шість жертв (одна жінка та п'ятеро чоловіків) зрештою були знайдені мертвими⁴⁶.

За тиждень роботи на деокупованих районах Харківської області поліцейські виявили щонайменше 10 катівень та масове поховання в Ізюмі на 445 могил. Більшість з них – загиблі цивільні. Очільник Національної поліції Ігор Клименко на брифінгу заявив, що «через камери ізолятора місцевої поліції пройшли близько 40 людей, яких утримували там без належних санітарно-гігієнічних умов від тижня до 48 днів. Окрему камеру облаштували для жінок. Для гігієни їм надавали лише медичні маски, в туалет виводили двічі на день. У Балаклії також була катівня в друкарні – набагато жорстокіша. На територію друкарні було завезено чотири пластикові бокси з будівлі суду і людей тримали в цих прозорих боксах цілодобово протягом багатьох днів. Людей там катували електричним струмом, молотками та так званими «удавками»⁴⁷.

⁴⁶ Situation of human rights in Ukraine in the context of the armed attack by the russian federation 24 february – 15 may 2022. Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). URL : <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-06-29/2022-06-UkraineArmedAttack-EN.pdf>.

⁴⁷ Шепелева А. Катівні й масові поховання: «спадок» окупації Харківщини. *Deutsche Welle*. 2022. URL: <https://www.dw.com/uk/kativni-j-masovi-pohovanna-strasnij-spadok-okupacii-harkivsini/a-63153796>.

«Мешканець Балаклії Артем Ларченко потрапив у цю катівню через те, що його брат служив у ЗСУ, його тут протримали 49 днів. Чоловіка катували струмом, намагаючись дізнатися про дислокацію українських військових підрозділів: «Я їм кажу, що нічого не знаю, а вони знов вмикають струм». Артем повідомив поліції про те, що разом з ним в катівні було ще кілька чоловіків, що він постійно чув крики людей: чоловіків та жінок»⁴⁸.

На брифінгу наприкінці вересня заступник начальника ГУ Нацполіції в Харківській області Сергій Болвінов зазначив, що наразі харківській поліції вдалося встановити близько двадцяти місць на звільнених територіях регіону, які загарбники використовували як в'язниці та торттури. Пряма мова: «Майже у всіх великих містах та населених пунктах, де базувалися військові частини російської армії, вони облаштували такі місця утримання цивільних та катували їх. Найпоширенішим способом торттур є підключення проводів та пропускання електричного струму через тіло, завдаючи біль людині, сильне побиття палицями та іншими предметами. Є факти, коли здирали нігті. Є й інші факти – зокрема, використання газу для удушення. І інші факти торттур»⁴⁹.

Отже, Росія систематично здійснювала такі воєнні злочини, як катування або нелюдське поводження; умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю. Свавільні затримання, незаконне позбавлення волі та дії, що призводять до насильницьких зникнень заборонено нормами МГП і можуть кваліфікуватися як воєнні злочини або пов'язані з ними діяння. Відповідно до міжнародного права катування затриманих і нелюдське поводження з ними є забороненим за будь-яких обставин. Під час збройного конфлікту ці дії вважаються воєнним злочином, а також можуть становити злочин проти людяності.

2.5. Примусове переміщення та фільтрація українців

У доповіді «У нас не було вибору: «фільтрація» та злочин у вигляді примусового переміщення українських цивільних осіб до Росії» задокументовано переміщення українських цивільних осіб. Ці переміщення є серйозним порушенням законів війни, що є воєнними злочинами та потенційними злочинами проти людяності. Російська та пов'язана з Росією влада також піддала тисячі громадян України обов'язковим, каральним та насильницьким перевіркам безпеки, яка називається «фільтрацією». Human Rights Watch опитала 54 людини, яких перевезли до Росії, які пройшли фільтрацію, мали родичів чи друзів, яких перевезли до Росії, або які підтримували українців, що намагалися виїхати з Росії. Більшість втекли з Маріуполя і навколишніх населених пунктів, а кількох перемістили з Харківської області. Організація

⁴⁸ Індіхова О. Деокупована Балаклія: що залишили після себе росіяни. *Deutsche Welle*. 2022. URL : <https://www.dw.com/uk/deokupovana-balaklia-so-zalisili-pisla-sebe-rosiani/a-63148612>.

⁴⁹ На деокупованих територіях Харківщини встановлено близько 20 місць, де загарбники незаконно утримували та катували людей. Інтерфакс Україна. URL : <https://interfax.com.ua/news/general/860930.html>.

також опитала десятки цивільних осіб з Маріупольського напрямку, які змогли втекти із зони бойових дій на підконтрольну Україні територію без фільтрації⁵⁰. Незважаючи на те, що загальна кількість українських цивільних осіб, переміщених до Росії, залишається незрозумілою, багато з них були переміщені та перевезені у такий спосіб і в таких умовах, які роблять їх переміщення незаконним і насильницьким. У середині серпня російські ЗМІ повідомляли, що до РФ з України в'їхало понад 3,4 млн. українців, у тому числі 555 тис. дітей. російська та пов'язана з нею влада також піддала тисячі українських громадян процесу, який Росія називає «фільтрацією» – формою обов'язкової перевірки безпеки, під час якої вони зазвичай збирали біометричні дані цивільних осіб, включаючи відбитки пальців та фото у фас та профіль, проводили особисті обшуки, оглядали особисті речі та телефони і розпитували людей про їхні політичні погляди. Українські цивільні особи фактично були інтерновані, оскільки вони чекали, щоб пройти цей процес, і багато хто повідомляв, що їх тримали в переповнених і жалюгідних умовах на періоди від декількох годин до майже місяця. Примусові переміщення та процес фільтрації являють собою та передбачають окремі та чіткі знущання щодо цивільних осіб, хоча багато українських цивільних зазнали і того, і іншого. 20 червня 2022 р. Віце-прем'єр-міністерка України Ірина Верещук заявила, що до Росії були примусово вивезені 1,2 мільйона українців, у тому числі 240 тисяч дітей⁵¹.

У Доповіді УВКПЛ зафіксовано, що УВКПЛ спостерігало за процесами евакуації цивільного населення з Маріуполя на підконтрольну Уряду територію або на територію, контрольовану збройними силами РФ та пов'язаними з ними збройними формуваннями, і далі в бік РФ. УВКПЛ стурбоване тим, як здійснюється процес «фільтрації», який зобов'язані проходити евакуйовані особи під час проходження блокпостів збройних сил РФ. Очевидною метою «фільтрації» є ідентифікація діючих або колишніх українських правоохоронців, державних службовців і членів українських збройних сил, але ця практика, хоча сама по собі є довольною та сумнівною, показує, що будь-які особи, яких вважають проукраїнськими чи антиросійськими поглядами також виявлені та піддаються порушенням і зловживанням⁵².

РФ завдавала удари по евакуаційним колонам, в яких переміщались цивільні. У вересні 2022 р. внаслідок ракетного обстрілу гуманітарної колони під Запоріжжям загинули 30 людей, а ще 92 отримали поранення. Від обстрілу цивільної колони під Куп'янськом загинули 24 людини. Такі дії однозначно підпадають під кваліфікацію терористичних актів, винні в яких

⁵⁰ Примусове переселення українців до Росії. Каральний, насильницький відбір цивільних осіб, які втікають від війни. URL : <https://www.hrw.org/uk/news/2022/09/01/forcible-transfer-ukrainians-russia>.

⁵¹ У нас не було вибору: «Фільтрація» та злочин примусового переміщення українського населення до Росії. Резюме та рекомендації українською мовою. URL : https://www.hrw.org/sites/default/files/media2022/08/ukraine_0922summaryrecs_ukr.pdf. С. 2.

⁵² Situation of human rights in Ukraine in the context of the armed attack by the russian federation 24 february – 15 may 2022. Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). URL : [https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-06-29/2022-06-UkraineArmed AttackEN.pdf](https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-06-29/2022-06-UkraineArmed%20AttackEN.pdf).

мають бути переслідувані по всьому світу. СБУ зафіксувала і почала розслідувати насильне вивезення окупантами до РФ декількох десятків тисяч людей з Маріуполя та тимчасово окупованих територій Донбасу. Рашисти в ультимативній формі, та погрожуючи зброєю, змушували українців сідати в автобуси, забирали документи і вивозили з України⁵³.

Закони війни забороняють російським або пов'язаним з Росією силам примушувати українське цивільне населення, індивідуально чи масово, до евакуації до Росії. Примусове переміщення є воєнним злочином і потенційним злочином проти людяності та включає переміщення за обставин, за яких особа погоджується переїхати лише тому, що вона побоюється таких наслідків, як насильство, тиск або затримання, якщо вона залишиться, і окупаційна влада користується цим середовищем примусу для їх переміщення. Переміщення цивільних осіб не є виправданим або законним з гуманітарних міркувань, якщо гуманітарна криза, що спричинила переміщення, є результатом незаконної діяльності окупаційної влади.

2.6. Недотримання прав військовополонених

Недотримання прав військовополонених що є зобов'язанням у рамках третьої Женевської конвенції. Норми цього міжнародного договору забороняють фізичне та психологічне катування й негуманне поводження з полоненими, незалежно від дій, які вони вчиняли в минулому. Полонені мають право на їжу, воду, контакт із рідними. Жінки-військовослужбовиці в полоні мають утримуватись окремо від чоловіків, за ними має наглядати персонал жіночої статі, мають забезпечуватись їхні особливі санітарно-гігієнічні та медичні потреби. Російські загарбники неодноразово вчиняли тяжкі злочини проти українських полонених, що є порушенням правил і звичаїв війни. Сюди ж можна додати порушення заборони посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження. У Доповіді УВКПЛ зазначено, що Місія переглянула безліч відеозаписів, доступних у відкритому доступі в Інтернеті, на яких зображені допити, залякування, образи, приниження, жорстоке поводження, катування та безсудні страти військовополонених. Також УВКПЛ отримав численні інші заяви про тортури військовополонених з обох сторін, у тому числі через 44 інтерв'ю з військовополоненими. Станом на 15 травня УВКПЛ не мало достовірної інформації про точну кількість військовополонених з обох сторін⁵⁴.

Росія відмовляє спостерігачам ООН з прав людини у доступі до місць утримання під вартою, де виявляють дедалі більше доказів катувань українських військовополонених, що є воєнним злочином. Як передає

⁵³ СБУ розслідує примусове вивезення російськими окупантами мешканців Маріуполя до РФ (відео). URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-rozsliduiie-prymusove-vyvezennia-rosiiskymy-okupantamy-meshkantsiv-mariupolia-do-rf-video>.

⁵⁴ Situation of human rights in Ukraine in the context of the armed attack by the russian federation 24 february – 15 may 2022. Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). URL : <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-06-29/2022-06UkraineArmedAttack-EN.pdf>.

Укрінформ з посиланням на New York Times, за словами голови Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні Матильди Богнер, зафіксовано випадки, коли новоприбулих полонених у деяких місцях утримання під вартою змушували пробігати між двома шеренгами охоронців, які жорстоко їх били. За інформацією місії ООН для українських захисників, які перебувають у російському полоні, існують серйозні ризики щодо здоров'я та безпеки з боку окупантів. «Вони зазнають жорстокого поводження з боку сил безпеки Росії і пов'язаних з ними озброєних груп. Крім того, принижують і їх гідність. Таке поводження з українськими військовополоненими має систематичний характер як на окупованих територіях, так і в місцях інтернування в РФ», – підсумувала вона⁵⁵. Умови утримання українських полонених в деяких російських місцях позбавлення волі становлять серйозну загрозу для здоров'я ув'язнених. Ідеться, зокрема, про неналежне харчування, постачання водою та санітарні умови. Наприклад, виправну колонію в Оленівці на захопленій росією території, де серед полонених поширюються інфекційні захворювання, такі як туберкульоз та гепатит Взагалі, утримання військовополонених у прифронтовій Оленівці порушує статтю 19 III Женевської конвенції 1949 р., в якій прямо прописано, що у найкоротший термін після їхнього взяття в полон військовополонені евакуюються в табори, розташовані досить далеко від зони воєнних дій, для того, щоб вони перебували в безпеці»⁵⁶. У 120-й виправній колонії в окупованому Донецьку до українських військових застосовували особливі тортури. Полоненим зв'язували руки та ноги колючою проволокою, а ночами забирали у підвали і там били⁵⁷.

1 квітня 2022 р. відбувся другий обмін полоненими між Україною і росією. Визволили 86 українських військовослужбовців, серед яких 15 жінок. У кожної була поголена голова, за їх свідченнями, в присутності чоловіків жінок примушували повністю роздягатися, присідати⁵⁸. 29 липня 2022 р. стало відомо про масове вбивство українських військовополонених в Оленівській колонії. За часом це збіглося з поширенням у соціальних мережах відео із катуванням стосовно українського військового. На відео фігурує росіянин (його особу ідентифіковано), який канцелярським ножем каструє українського військовополоненого. Справжність відео підтверджена розслідувачем Bellingcat Аріком Толером.

⁵⁵ РФ не пускає спостерігачів ООН до полонених, приховуючи воєнні злочини – голова місії. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3568174-rf-ne-puskae-sposterigaciv-oon-do-polonениh-prihovuuci-voenni-zlocini-golova-misii.html>.

⁵⁶ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

⁵⁷ Оприщенко А. Зв'язували руки та ноги проволокою. Що відбувається з військовополоненими у тюрмах Росії? Заборона. URL : <https://zaborona.com/what-is-happening-to-prisoners-of-war-in-russian-prisons/#:~:text=%D0%A3%20120%2D%D0%B9%20%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D1%96%>.

⁵⁸ Окупанти змушували військовополонених українок роздягатися, присідати й поголили їм голови. ZMINA. URL : <https://zmina.info/news/okupanty-zmushuvaly-vijskovopolonenyh-ukrayino-rozdyagatysya-prysidaty-i-pogolyly-yim-golovy>.

Уповноважений Верховної Ради з прав людини Дмитро Лубінець, звертаючись до міжнародних організацій, написав у телеграм-каналі про звільнених з полону військових полку «Азов»: «українські військовополонені втратили десятки кілограмів ваги, перебуваючи в російському полоні, і мова тут іде не про те, що їх погано годували, а про те, що їх катували голодом. Наглядачі їли нормальну їжу перед зголоднілими полоненими, які місяцями виживали на тому мінімумі харчів, які важко назвати їжею. Військовий детально описав, чим там годували українців – комбікорм зварений без солі. Сіль була заборонена. Щоб ти не отримував мінеральних речовин. Заборонений був і цукор»⁵⁹.

Третя Женевська конвенція містить цілу низку обов'язків держави щодо утримуваних нею в полоні людей, сенс яких полягає у гуманному поводженні з військовополоненими. За Римським статутом умисне вбивство, катування або нелюдське поводження можуть бути кваліфіковані як злочини проти людяності.

2.7. Порухення обмеження методів та засобів ведення війни

Гаазькі та інші спеціалізовані конвенції обмежують методи та засоби ведення воєнних дій. Деякі види озброєння є особливо небезпечними, адже завдають надмірних фізичних ушкоджень або мають невибіркову дію, тобто знищують усе живе на своєму шляху. Починаючи з лютого 2022 р. російські війська неодноразово використовували касетні боеприпаси, які за своєю суттю є невибірковими, під час атак у всій країні, в результаті яких загинули сотні цивільних осіб і були пошкоджені будинки, лікарні та школи. Використання росією касетних, термобаричних «вакуумних» бомб, протипіхотних мін в українських містах є порушенням Гаазьких конвенцій і звичаєвого міжнародного гуманітарного права. Застосування російськими військовими в Україні фосфорних боеприпасів і запалювальних авіабомб порушує Конвенцію про конкретні види звичайної зброї. Є підозри про застосування проти захисників Ізюму хімічної зброї, що є грубим порушенням правил ведення війни, зокрема Конвенції про хімічну зброю. Ще 24 лютого для ураження Центральної міської лікарні міста Вугледар росія використала балістичну ракету серії 9М79 «Точка» з касетною боеголовкою 9Н123. Використання росією касетної боеголовки, яка містила 50 суббоеприпасів, а отже мала невибіркову дію, призвело до загибелі чотирьох та поранення 10 цивільних осіб, пошкодження будівлі лікарні, автомобіля швидкої допомоги та цивільних автомобілей. 14 травня росія вкотре вчинила атаки на захисників м. Маріуполь, які утримували позиції на території «МК Азовсталь», застосувавши запалювальні снаряди з термітними шарами. Російська авіація застосовувала осколково-фугасно-запалювальні авіабомби ОФЗАБ-500 під час обстрілів Чернігова, що підтвердив на допитах майор збройних сил російської федерації Красноярецв⁶⁰.

⁵⁹ Лубінець Д. Телеграм-канал. URL : https://t.me/dmytro_lubinetzs/975.

⁶⁰Проти України рф використовує майже всі заборонені засоби ведення війни. URL : <https://www.056.ua/news/3406451/proti-ukraini-rf-vikoristovue-majze-vsi-zaboroneni-zasobi-vedenna-vijni>.

The New York Times в червні 2022 р. написала про те, що російські війська відтворюють вражаюче варварську та старомодну стратегію війни, вони завдали ударів по українських містах та селищах залпом ракет та інших боєприпасів, більшість із яких можна вважати відносно грубими пережитками холодної війни, і багато з яких були широко заборонені. відповідно до міжнародних договорів. Під час атак неодноразово і широко застосовувалася зброя, яка вбиває, калічить і знищує без розбору, що є порушенням МГП. Ці удари призвели до загибелі та поранень мирних жителів, у тому числі дітей, та руйнування критичної інфраструктури. The New York Times проаналізувала понад 1000 знімків, зроблених її власними фотожурналістами та фотографами інформаційної служби, які працюють на місцях в Україні, а також візуальні докази, надані українськими урядовими та військовими відомствами та ідентифікували та класифікували понад 210 боєприпасів, заборонених нормами МГП, першу чергу касетні, які можуть становити серйозну небезпеку для цивільного населення протягом десятиліть після закінчення війни⁶¹.

2.8. Позбавлення українців власної домівки

За оцінками, близько 15 мільйонів українців залишили свої домівки, тікаючи від війни в інші регіони України або за кордон. За даними останнього дослідження Міжнародної організації з міграції, станом на липень понад 6,6 млн осіб в Україні є внутрішньо переміщеними. Ця цифра становить 15 % від загальної кількості населення України. 90 % з них – це жінки та діти. В країнах ЄС залишаються майже 3 млн. українців. Як повідомляють у спільноті EU supports Ukraine, 8,6 млн українців перетнули кордон з ЄС з боку України та Молдови за шість місяців повномасштабної війни. Додому повернулися 5,8 млн українців. Також зазначається, що статус тимчасового захисту в різних країнах-членах ЄС отримали 4,1 млн громадян України, а понад 500 тис українських дітей пішли до європейських шкіл⁶². Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) повідомило, що понад 6,2 мільйона осіб покинули країну до 15 травня, а Міжнародна організація з міграції (МОМ) вказала, що понад 8 мільйонів були внутрішньо переміщеними особами.

За першими даними команд МОМ, за перші п'ять днів з України виїхало понад 600 тисяч осіб після початку військових дій та ескалації бойових дій. Переміщення населення серйозно вплинули на гуманітарну ситуацію та ситуацію з захистом по всій країні та в сусідніх країнах, призвело до численних проблем із захистом людей від торгівлі людьми, експлуатації та насильства, гендерного насильства, відсутності документів, психосоціального стресу і травми, розлучення сімей, використання шкідливих механізмів подолання⁶³.

⁶¹ What Hundreds of Photos of Weapons Reveal About Russia's Brutal War Strategy. The New York Times. 2022. URL : <https://www.nytimes.com/interactive/2022/06/19/world/europe/ukraine-munitions-war-crimes.html>.

⁶² EU supports Ukraine. URL : <https://invite.viber.com/?g2=AQAKxJ9koOvSuE8CXIRBLTwiKrbOIRFfGxxmv37yYG%2Fz9HN9rKhKCvhsxDuyVBZ>.

⁶³ IOM flash appeal for Ukraine and neighbouring countries March – August 2022. URL : https://crisisresponse.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1481/files/uploaded-files/IOM%20Flash%20Appeal%20for%20Ukraine%20and%20Neighbouring%20Countries_FINAL.pdf.

Таким чином, інтенсивні та широкомасштабні бойові дії спричинили масове переміщення цивільного населення, що має серйозні наслідки для реалізації їхніх прав людини, включаючи економічні та соціальні права. Нестабільна ситуація з безпекою та інші чинники обмежують свободу пересування до та з регіонів, окупованих російськими збройними силами або афілійованими збройними групами, зменшуючи доступ цивільних осіб до медичної допомоги та ускладнюючи ситуацію з правами людини по всій Україні. До того ж, масовий виїзд населення, втрати військовослужбовців, втрата цивільного населення становлять загрозу демографічній, економічній, соціальній безпеці держави⁶⁴.

2.9. Мародерство, захоплення власності цивільного населення, розграбування населених пунктів або місцевості

Мародерство, захоплення власності цивільного населення, розграбування населених пунктів або місцевості, що є ще одним воєнним злочином російських військових. «То есть это, короче, не уголовно наказуемо, что мы мародерим. Это разрешено. путин разрешил же. Указ давал, что мародерство разрешено... Тут у нас старшина разошелся..., телевизоры намародерил, стиральные машинки, гриль за 250 тыс... все гребёт! Не мы заберем, так другие»⁶⁵. Мародерство вони називають «спецоперацией по зачистке домов», а у розмовах вживають слово «намародерили».

У переписці, яку оприлюднили у Telegram-каналі Маріупольської міськради, повідомляється, що окупанти вже перегнали 12 майже нових тролейбусів. Планується, що після того, як їх перемалюють та промаркують символікою РФ, вони будуть їздити в «ДНР». Також зазначається, що скоро в «ДНР» з'являться дитячі майданчики з Маріуполя, а лікарні будуть модернізовані за рахунок сучасної медтехніки з Маріуполя. Окрім того, сказано, що завершується погрузка сталі на відправку на Росію⁶⁶. Служба безпеки України, Національна поліція мають безліч доказів, що мародерство серед окупантів набуло значних масштабів.

2.10. Злочини Росії проти української мови та культури

Руйнування об'єктів культурної спадщини є воєнним злочином. Ст. 56 Положення про закони і звичаї війни на суходолі, яке є додатком до IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі 1907 р. та є досі чинною і для України, і для РФ, фіксує, що будь-яке захоплення, знищення чи навмисне пошкодження релігійних, благодійних, освітніх, мистецьких і наукових установ, історичних пам'яток, творів мистецтва та науки забороняється та повинно підлягати судовому переслідуванню. Обов'язковим

⁶⁴ Міграційні втрати України в умовах війни: загрози та механізми протидії: наук.-аналіт. записка. Львів, 2022. С. 6.

⁶⁵ Дозвіл на мародерство в Україні окупантам дав особисто Путін (аудио). СБУ. URL : <https://ssu.gov.ua/novyny/dozvil-na-maroderstvo-v-ukraini-okupantam-dav-osobysto-putin-audio>.

⁶⁶ Окупанти вивозять із Маріуполя вцілілий громадський транспорт та медтехніку. URL : <https://zaxid.net/news>.

є також спеціальна Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту з Протоколом 1954 р. Окрім них, існують звичаєві норми міжнародного гуманітарного права, які також забезпечують захист культурних цінностей у період збройного конфлікту.

На онлайн-платформі «Зруйнована культурна спадщина України», створеної Міністерство культури та інформаційної політики України, на 1 жовтня 2022 р. кількість зафіксованих в базі пошкоджених та зруйнованих об'єктів культурної спадщини і культурних установ України – 505. З них 39 бібліотек, 48 меморіальних пам'ятників, 31 музей, 165 культових споруд, велика кількість історичних будинків. Серед них 2 пам'ятки IX ст., 4 – XI ст., 3 – XII ст., 7 – XVIII ст.⁶⁷ Найбільша кількість – у Харківській, Донецькій, Київській, Чернігівській та Луганській областях. Дніпропетровщина, Одещина, Львівщина – це поодинокі об'єкти. Пограбовано десятки музеїв та приватних колекцій. Частина музейних колекцій, наприклад у Маріуполі та Мелітополі, була вкрадена та перевезена російською адміністрацією в інші місця. Із маріупольських музеїв російськими військовими вивезено щонайменше дві тисячі експонатів у Донецьк⁶⁸.

Через бомбардування та обстріли збройними силами РФ на початок жовтня 2022 р. пошкоджено 2562 заклади освіти. З них 295 зруйновано повністю. Як повідомили в Міністерстві охорони здоров'я, загалом з початку війни Росії проти України пошкоджено 934 медзаклади (127 лікарень зруйновані повністю), 798 дитячі садки, 715 культурні споруди⁶⁹. Станом на 5 вересня через бойові дії пошкоджено або зруйновано 1153 культурні, спортивні та туристичні об'єкти на \$ 2 млрд збитків. За кількістю зруйнованих та пошкоджених закладів культури, спорту та туризму найбільше постраждали Київська, Донецька, Луганська, Харківська, Миколаївська та Запорізька області⁷⁰. Так, у червні російські війська обстріляли Святогорську Лавру (Донецька область), в результаті чого був повністю зруйнований головний храм монастиря дерев'яна споруда Всесвятської церкви; у травні був повністю розрушений Національний музей Григорія Сковороди в селі Сковородинівка; згоріла частина робіт художниці Марії Приймаченко із-за обстрілу російськими військами та ін.

Складовою боротьби за символічний простір є нищення українських книжок та заборона навчання українською мовою на окупованих територіях. 13 жовтня 2022 р. Уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремень на Міжнародній конференції EFNIL «Мова та міграція» презентував доповідь «Російська політика лінгвоциду на окупованих територіях України як спосіб

⁶⁷ Зруйнована культурна спадщина України. URL : <https://culturecrimes.mkip.gov.ua>.

⁶⁸ Соломко І. Росія боїться культури України? На засіданні Ради безпеки ООН озвучили дані ЮНЕСКО. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/kulturna-spadshchyna-viyna-yunesko/31946538.html>.

⁶⁹ Дорош С., Зануда А. Півроку війни Росії проти України у 10 цифрах. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62610639>.

⁷⁰ Загальна сума прямих збитків інфраструктури зросла до \$ 114.5 млрд. Київська школа економіки. 2022. URL : https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-infrastrukturi-zroslo-do-114-5-mlrd/?fbclid=IwAR0ODRopADhqRwTPCd7t_9dK9cdFGGpe2oomqCtMk_vPWElt23Byvz74Rs.

демонтажу конституційного ладу України та елемент геноциду українського народу». Лінгвоцид в літературі визначається як цілеспрямоване нищення мови як ознаки нації, етносу; складова політики геноциду. Мовознавець Ярослав Радевич-Винницький у монографії «Україна: від мови до нації» відзначає, що «лінгвоцид – це свідомо, цілеспрямована політика і суспільна практика панівної нації (її державних, релігійних, громадсько-політичних структур тощо), скерована на ліквідацію мови підлеглого народу з метою його денаціоналізації і асиміляції»⁷¹. Можливими проявами лінгвоциду є:

- використання окупаційними адміністраціями лише російської мови для інформування чи ознайомлення громадян;
- примус до використання російської мови, заборона використання української мови в публічних комунікаціях, при спілкуванні громадян з представниками окупаційних адміністрацій та з іншими людьми;
- створення перешкод, примусове припинення, заборона діяльності ЗМІ, інтернет-ресурсів, що надають інформацію українською мовою;
- витіснення української мови як мови освітнього процесу: повне чи часткове переведення закладів освіти на російську мову навчання, скасування чи зменшення обсягу викладання української мови та літератури як предметів;
- заборона використання української мови при проведенні публічних заходів, зокрема культурно-мистецьких та просвітницьких;
- обмеження доступу, заборона поширення, знищення літератури, друкованої продукції українською мовою тощо⁷².

В доповіді Уповноваженого зазначено, що «на окупованих територіях відбувається витіснення української мови з усіх сфер суспільного життя. З 24 лютого по 1 жовтня 2022 р. вже зафіксовано понад 200 фактів лінгвоциду української мови. Дискримінація, переслідування та репресії проти громадян України за мовною ознакою є однією зі складових путінської політики геноциду українського народу»⁷³.

Окупаційна влада Маріуполя спалила всю велику бібліотеку Храму ПЦУ Петра Могили, яка містила декілька унікальних примірників україномовних видань, які тепер втрачені. Пресслужба Борівської селищної ради (Харківська область) повідомляла: «На окупованих територіях триває боротьба з українськими підручниками та літературою. Шкільні бібліотеки сусіднього Куп'янського району вже отримали розпорядження від окупаційної влади скласти реєстр усіх наявних у них книг, виданих починаючи з 1991 р., та утилізувати їх. Знищенню підлягають навіть казки та дитячі ілюстровані

⁷¹ Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. Дрогобич : «Відродження», 1997. 360 с.

⁷² Лінгвоцид є складовою політики геноциду проти українців на тимчасово захоплених територіях. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/06/21/lingvocyzd-ye-skladovoyu-polityky-genocyzdu-proty-ukrayincziv-na-tymchasovo-zahoplenyh-terytoriyah/>

⁷³ Уповноважений представив доповідь щодо російської політики лінгвоциду на окупованих територіях України. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/na-mizhnarodnii-konferentsii-ievropeiskoi-federatsii-movnykh-instytutsii-mova-ta-mihratsiia-upovnovazhenyi-predstavyv-dopovid?fbclid=IwAR12Y7azIIdKzMYtq1jYjJoG6UEdJDCaXK3uEExmeX2KE7V34ldrWANmd>.

книжки, де майже немає тексту»⁷⁴. Головне управління розвідки Міністерства оборони України у березні 2022 р. повідомляло, що «в бібліотеках тимчасово окупованих територій Луганської, Донецької, Чернігівської та Сумської областей почались вилучення української історичної та художньої літератури, яка не співпадає з постулатами кремлівської пропаганди. Для цього залучено російські підрозділи «воєнної поліції». Найбільшу зацікавленість поліцаїв викликають книжки щодо історії українських Майданів, АТО/ООС, історії українських визвольних змагань. До «екстремістської» літератури відносять шкільні підручники історії України, наукову та популярну історичну літературу. Окупанти мають цілий перелік заборонених до згадування імен. Серед них: Мазепа, Петлюра, Бандера, Шухевич, Чорновіл. В містах Кремінна, Рубіжне (Луганська область), Городня (Чернігівська область) відомі випадки вилучення книжки «Справа Василя Стуса» Вахтанга Кіпіані. Знайдені книжки вилучаються, знищуються на місці або вивозяться у невідомому напрямку»⁷⁵. Відбувається і «росієзація» освіти на тимчасово окупованих територіях. В школах Херсонщини окупанти організували навчання за підручниками Росії та «творчими посібниками» авторів «ЛДНР». Зі шкіл Луганської області вилучені і вивезені в невідомому напрямку близько 22 тисяч підручників з історії України. На українських вчителів, які відмовлялися співпрацювати з рашистами, вчинявся тиск, викрадення. Також залякуванню піддавалися батьки, які відмовлялися вести дітей в рашистські школи.

Отже, порушена заборона умисного спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця зосередження хворих. Відбувається цілеспрямоване знищення української мови та мистецтва. Ці порушення знайшли осуд на міжнародному рівні, 15 липня Рада безпеки ООН провела засідання у форматі неформальної зустрічі на тему «Знищення культурної спадщини як наслідок російської агресії проти України».

Також серед порушень прав людини відзначимо напади на журналістів і медіа-працівників, які висвітлювали війну в Україні, серед яких багато вбитих і поранених. Докази свідчать про те, що деякі з убитих або поранених були навмисними цілями російських військ, що заборонено міжнародним гуманітарним правом. УВКПЛ задокументувало 16 випадків загибелі журналістів і працівників ЗМІ під час бойових дій і зафіксувало ще 10 випадків поранених журналістів, у тому числі чотири випадки, коли ті, хто вижив, повідомили, що вони могли стати мішенню через свій статус журналістів⁷⁶.

Таким чином, Російська Федерація порушує всі основні права людини та правила ведення війни, ігноруючи як норми МГП, так і міжнародного права прав людини.

⁷⁴ Росіяни наказали знищити на окупованих територіях усі українські книжки, включно з казками і дитячою літературою. URL : <https://prm.ua/rosiiany-nakazaly-znyshchity-na-okupovanykh-terytoriakh-usi-ukrainski-knyzhky-vkliuchno-z-kazkamy-i-dytiachoiu-literaturoiu>.

⁷⁵ Головне управління розвідки Міністерства оборони України. 2022. URL : <https://www.facebook.com/DefenceIntelligenceofUkraine/posts/277500277894733>.

⁷⁶ Situation of human rights in Ukraine in the context of the armed attack by the russian federation 24 february – 15 may 2022. Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). URL : <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-06-29/2022-06-UkraineArmedAttack-EN.pdf>.

ВИСНОВКИ

Деякі порушення прав людини одночасно можуть бути і воєнними злочинами. Це може бути просто різними вимірами одних і тих самих явищ. Мова йде про такі випадки: коли загинула або зникла близька людина, якщо були зафіксовані катування чи ознаки іншого неналежного ставлення, коли цивільна людина опинилась в полоні, коли людина позбавлена домівки через воєнні дії, насильницьке роз'єднання сім'ї, вторгнення в житлове помешкання або в офісне у випадку руйнування або пошкодження цивільного майна – як рухомого, так і нерухомого, обмеження права пересування, якщо діти не можуть навчатись під час воєнних дій це може бути порушенням права на освіту та ін. Там, де йдеться про воєнні злочини, є і права людини, зокрема право на життя, що є одним із основоположних прав, які гарантовані в демократичному суспільстві, заборона катувань та інших видів неналежного поводження та ін. Розслідування воєнних злочинів і притягнення винних до відповідальності є зобов'язанням держави за міжнародним гуманітарним правом.

У міжнародному праві склалися механізми, що захищають законні права та інтереси держав і дозволяють говорити про охоронну функцію міжнародного права, яка не підтримується матеріальною силою, а здійснюється за рахунок впливових міжнародних суб'єктів і є, в основному, міжнародною політикою, що провадиться за допомогою інших засобів^{77, 78, 79}.

Збройний конфлікт, який продовжує тривати, призвів до широкого кола порушень прав людини як цивільних осіб, так і учасників бойових дій, включаючи права на життя, свободу та особисту недоторканність. Сам факт вторгнення Росії в Україну є злочином агресії згідно з МКС, а також порушенням Статуту ООН. З 24 лютого 2022 р. до 25 вересня 2022 р. Управління Верховного комісара ООН з прав людини зафіксувало 14 844 жертви серед цивільного населення країни: 5 996 загиблих та 8 848 поранених. Більшість зареєстрованих втрат серед цивільного населення були спричинені використанням вибухової зброї з широкою зоною дії, включаючи обстріли з важкої артилерії, реактивних систем залпового вогню, ракет і авіаударів. УВКПЛ вважає, що фактичні цифри значно вищі, оскільки отримання інформації з деяких місць, де тривають інтенсивні бойові дії, було відкладено, а багато звітів все ще очікують підтвердження. Йдеться, наприклад, про Маріуполь (Донецька область), Ізюм (Харківська область), Лисичанськ, Попасна та Сєверодонецьк (Луганська область), де є повідомлення про

⁷⁷ Кононенко В. П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика: монографія. Київ-Одеса : Фенікс, 2018. С. 19.

⁷⁸ Onyshchuk I. Formalization of Human rights to dignified living conditions in international and national legal acts. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1 (2). P. 172-182. URL : <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/8224/1/16.pdf>.

⁷⁹ Lyubchik O., Korniienko P., Dzeiko Zh., Zahrebelna N., Zavhorodnii V. On the definition, Content and Essence of the Term «human rights». *Krytyka Prawa. Niezależne Studia Nad Prawem*. 2022. № 14 (1). P. 171-198.

численні жертви серед мирного населення⁸⁰. Експерти зазначають, що є всі ознаки, які вказують на системний та невипадковий характер воєнних злочинів, що були скоєні РФ за останні 20 років: у Чечні, Грузії, Україні та Сирії, і знов здійснюються в Україні. Ці злочини не мають терміну давності, а тому рано чи пізно вони повинні бути розслідувані, а винні – покарані⁸¹.

Війна та викликані нею руйнування і небезпека призвели до порушення права на життя сотень дітей, а також їхніх прав на здоров'я та освіту. Наразі особливої уваги потребує ситуація кількох категорій уразливих людей. Також це мало непропорційний вплив на літніх людей в Україні, особливо жінок. Багато людей були відрізані від своїх мереж підтримки або залишилися без належного догляду через війну.

⁸⁰ Ukraine: civilian casualty update 26 September 2022. United Nations. Human rights office. URL : <https://ukraine.un.org/uk/200818-ukrayina-vraty-sered-tsyvilnykh-osib-stanom-na-25-veresnya-2022-roku>.

⁸¹ Воєнні злочини Росії в світі: від Чечні до Сирії. С. 3. URL : https://mkip.gov.ua/files/pdf/%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D1%83%D0%BA%D1%80.Pdf.

Для нотаток

Наукове видання

Березняк Василь Сергійович
Демичева Алла Валеріївна

**ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ШИРОКОМАСШТАБНОГО
ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ**

Аналітичний огляд

*Редактори, оригінал-макет – Є. В. Коваленко-Марченкова,
А. В. Самотуга*

Підп. до друку 03.03.2023. Формат 60x84/16. Друк – трафаретний, цифровий.
Тираж – 10 пр. Гарнітура – Times New Roman. Ум.-друк. арк. 2,22. Обл.-вид. арк. 2,38.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 756-46-41
Свідоцтво про внесення до державного реєстру ДК № 6054 від 28.02.2018